

ARAP EDEBİYATINDA HİKMET*

Ahmed Emin/ Çev. Zeynep ARKAN*

[Hikmetin Tanımı]¹

Hürriyet, güzellik ve adalet gibi kavramlarda olduğu gibi *hikmet* kelimesinin anlamını belirlemek oldukça zor bir iştir. Tanımlayacak kişinin yapabileceği tek şey, onun ayırt edici özelliklerini sıralamaktır.

Kimileri hikmet kelimesini yaklaşık olarak şöyle tanımlamışlardır: “Hikmet, hayat tecrübelerini günlük yaşamın pratik uygulamaları ile birleştiren ve iyi gözlem yapabilen keskin bir zekâdan kaynaklanan varlıkların anlam ve amaçlarına doğrudan, pratik ve derin bir şekilde bakıştır.” Bu bakışa sahip olan kişiye hakîm/bilge; onu içeren söze de hikmet denir. Bu yüzden “kimi şiirler hikmet içerir.” ya da “Hikmet müminin yitiğidir.” denilmiştir.

Çoğu zaman hakîmin; bu isabetli bakışa, ona uygun davranmayı da eklediği görülür. Bundan dolayı ayet-i kerimede “*Kime hikmet verilmişse ona pek çok hayır verilmiştir.*” buyrulmuştur.² Nitekim Lokman’a hikmetli söz söylediği için hakîm denmiştir.

[Hikmet ile Felsefe Arasındaki Farklar]

Hikmet ile felsefe arasında pek çok önemli fark olup bunların en önemlileri şunlardır:

- Felsefe, meselelerini mantıkî temeller üzerine oturtan ve her bir meselesini öncekiyle bağlantılı bir şekilde inceleyen sistematik bir düşünme biçimidir. Hikmet ise hayatın içinde şuradan veya buradan ansızın yakalanan parlak bakışlardır.
- Felsefe, doğası itibarıyla analitiktir. Bir düşünceyi alıp analiz eder, aslına irca eder ve sonuçlarını ortaya koyar. Hikmet ise tecrübelerin hepsi üzerinde odaklaşan ve bütün ayrıntıların özünü bir kapsülde toplayan bütüncül bir yapıya sahiptir. Adeta

* Bu yazı, Ahmed Emin’in “*Feyzül-hâtır*” adlı eserinden alınan “الحكمة في الأدب العربي” başlıklı yazısının tercümesidir. Bkz. *Feyzül-hâtır*, VIII, 223-226.

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

1 Köşeli parantez ile eklenen başlıklar mütercime aittir.

2 el-Bakara 2/269.(çev.)

gökyüzünü kaplamış olan bulutları sıkarak yağmur damllarına dönüştürür.

- Felsefe, incelemeye, akli düşünceye ve mantık kanunlarına dayanır. Hikmet ise yüzeysel olaylardan derin anlamlar çıkarabilmek ve kum tepelerinden altın kırıntıları ve sedef kümelerinden değerli bir inci bulabilmek için, hazır bir şekilde alınan kültür mirasına ek olarak, kişisel yeteneğe ve ilhama dayanır.
- Felsefenin kendisine has bir yöntemi ve akli değerlendirmesi olduğundan, kapalı ve üslubunun kompleks olması gayet doğaldır. Hikmet ise, ister seçkin ister avam olsun, herkesin akli kapasitesi ölçüsünde kavradığı ve dili döndüğünce açıkladığı folklorik bir kültürdür. Bunun içindir ki, felsefe ağır ve kompleks bir yapıya bürünmüş; buna karşın hikmet, basit ve albenili bir biçim kazanmıştır.

Hikmet ve felsefe karşılaştırması için bir örnek istersen İbn Kuteybe'nin³ *Uyûnu'l-Ahbâr* adlı eserinden "Bâbu's-siyâse" bölümünü veya İbn Abdırabbih'in⁴ *el-'İkd'ul-Ferid* adlı eserindeki -ki her ikisinin de "Kitâbu's-sultân" olarak isimlendirdikleri- bölümü okuyabilirsin. Sonrada Aristoteles'in *Politika* adlı eserinden bir bölümünü okuyup [mukayese ettiğinde], zikrettiğim bu sonuçları sen de çıkarabilirsin. Şu halde hikmet, ilgi çekici bir forma bürünmüş, tecrübeye dayalı, konsantre ve pratik bakışları ihtiva eden sözler iken; felsefe; mantık temelli, analitik, düşünmeye dayalı, esnek ve kompleks düşünceler bütünüdür.

[Hikmet Doğu Toplumlarının Malıdır]

Atasözlerinin pek çoğu, hikmetin ilk türlerinden biri olarak kabul edilir. Çünkü ister medeni isterse bedevi olsun, hikmet ve atasözü genellikle bütün toplum ve medeniyetlerde bulunur.

Burada dikkat çeken ve üzerinde düşünülmesi gereken bir nokta bulunmaktadır: Araplar, İbraniler, Hintliler, Çinliler ve Mısırlılar gibi doğu toplumlarında, hikmet ve atasözleri sayılamayacak kadar çoktur. Henüz kesin bir yargıya sahip olmamakla birlikte, bir adım daha atarak şunu da diyebilirim: Yunan kültürüne ait hikmet ve atasözlerinin kaynağı, Ege denizinin Avrupa yakasındaki Yunanlardan ziyade Anadolu yakasındaki Yunanlardır. *Kelîle ve Dimne*⁵ türü eserlerde Hint hikmetlerinin; Tevrat'ın bazı cüzlerindeki İbranî hikmetlerinin ve antropoloji bilginlerinin naklettiklerinde antik

3 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybeed-Dineverî (276/889).(çev.)

4 Ebû Ömer ŞihâbüddinAhmed b. Muhammed b. Abdırabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî (328/940).(çev.)

5 Öğüt verme anmacı taşıyan Hint kökenli masal kitabı. (çev.)

Mısır'a ait hikmetlerin çokluğu oldukça dikkat çekicidir. Bu konuda en büyük payın Samî milletlerine ve onlar arasında da özellikle Araplara ait olduğu söylenebilir. Zira onların hikmetleri, sayıca çok olmanın yanında, düşüncedeki parlaklık, sözdeki sağlam doku, anlam yoğunluğu ve ahlâkî bir içerik taşıma özellikleriyle diğer kültürlerle ait olan hikmetlerden ayrılır. Nitekim atasözlerini karşılaştırmalı olarak inceleyen kimi bilim adamları bu hususu ifade etmişlerdir.

Bu ise -haklı olarak- bu edebî türün, neden özellikle doğu toplumlarında yaygın olduğunun sebepleri üzerine düşünmeye sevk ediyor. Dikkati çeken diğer bir husus ise, büyük dinlerin, hikmetin vatanı olarak bilinen bu coğrafyada vücut bulmuş olmasıdır. Hiç kuşkusuz dinler, felsefeden ziyade, hikmete yakındır.

Denilebilir ki hikmetin Batıya nispetle, Doğu toplumlarında daha yaygın olmasında yatan temel sebep,-yukarıda da söylediğimiz gibi-hikmetin, ilhamdan; felsefenin ise mantık ve rasyonel düşünceden besleniyor olmasıdır. Doğu, öteden beri ilhamın vatanı olarak bilinir, bunun için bu coğrafyada hikmet, felsefeye oranla daha çoktur.

Bu konuda ileri sürülebilecek bir diğer tez de şudur: Doğunun mizacı sentetik; Batının mizacı ise analitiktir. Hikmet, sentetik karakteri sebebiyle Doğuda neşvünema bulurken, analitik karaktere sahip olan Batıda ise felsefî düşünce gelişmiştir. Ancak ırkların ve bölgelerin ayırt edici özelliklerini tespitte acelecilik son derece tehlikeli olup bu tür konularda, daha temkinli davranmak gerekir.

Kimileri de, hikmetin ilkel topluluklara ait bir şey olduğunu ve felsefecilerin, felsefelerini üzerine kurdukları temel malzeme olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre ilkel toplumlar hikmeti üretince felsefeciler onu alıp analiz etmiş, sistematize edip açıklamış ve onun gerisinde yatan sebeplere inmek suretiyle kimi neticelere varmışlar ve böylece felsefe vücut bulmuştur. Fakat böyle bir yaklaşımın doğru olduğunu zannetmiyorum. Çünkü felsefe hikmetten başka bir şeydir. Kaynakları ve vardıkları sonuçlar farklıdır. Her ikisinin de kendine özgü yöntemi ve araçları vardır. Felsefe hikmetin üzerine inşa edilmiş bir üst kat değildir. Tam tersine hikmet ve felsefe, birbirinden bağımsız iki yüksek binadır.

[Arap Edebiyatında Hikmet]

Gerçek şu ki Arap edebiyatı hikmet bakımından çok zengindir. Nasıl ki Batı edebiyatı destanlarıyla öne çıkıyorsa; Arap edebiyatı da hikmetleriyle öne çıkar. Bu olgunun altında yatan sebepleri tespit edebilmek için uzun boylu araştırmalar yapmak gerekir.

Arap edebiyatının sözünü ettiğimiz bu zenginliği, her çağa ait nesirlerde ve şiirlerde aynı oranda görülebilir. Örneğin bir nesirde, herhangi bir hatip bir hutbe irat eder ve hutbesi, serâpâ hikmetle doludur. Cahiliye döneminde Eksem bin Sayfî⁶ gibi niceleri, hikmet türünde nadide eserler ortaya koymuşlar ve İslamî dönemde de bu gelenek, Ahnef bin Kays'ın hikmetleri, Ali bin Ebi Talib'ten⁷ nakledilen hikmetler ve daha niceleriyle sürdürülmüştür. Nitekim İbn Kuteybe'nin *Uyûnu'l-Ahbâr* ve İbn Abdirabbih'in *el-İkdu'l-Ferîd* adlı eserleri de hikmetlerle doludur. Hatta mecnun, ahmak, aptal ve safdil insanlara bile olağanüstü güzellikte hikmetli sözler nispet edilip, dilden dile aktarıla gelmiştir.

Hayatın farklı alanlarına bağlı olarak hikmetler de çeşitlenmiş; ahlakî, dinî, ekonomik, siyâsî, toplumsal ve bilimsel pek çok alana özgü hikmetler vücut bulmuştur. Gel gör ki hikmet türünün sahip olduğu öneme denk bir surette, Arap edebiyatında derinlikli araştırmalara konu edilmemiş olması esef verici bir durumdur.

Diğer yandan hikmetin büründüğü ifade kalıpları da çeşitlilik arz eder. Kimi zaman kurgusu sağlam ve güzel cümleler veya kısa hikâyeler şeklinde aktarılan hikmet, kimi zaman da nükteli bir diyalog biçimini alır.

Arap şiiri de aynı şekilde Lebîd⁸ ve Züheyr bin Ebî Sülmâ'dan⁹ bu yana harikulade hikmetlerle doludur. Bu çerçevede Ebü'l-Atâhiye¹⁰ de eşsiz örnekler vermiş bir şair olup onun, recez vezninde, yüzlerce beyitlik bir şiiri vardır ve serâpâ hikmet doludur. Mütenebbî'nin¹¹ nadide ve ifadesi güçlü hikmetlerini ve Maarî'nin¹² dünyaya değer vermeyen, hüznü yüklü hikmetlerini de zikretmeden geçmeyelim. Bu kapsamda sayılamayacak kadar çok daha nice örneği sıralamak pekâlâ mümkündür. İnsanlar Züheyr'in "ve men... ve men..." [ve kim ki... ve kim ki...] diye sürüp giden muallakasına meftun olduğundan bu yana, genel olarak Arapların edebî zevki, her daim hikmete ilgi duymuş ve ondan etkilenmiştir. Bunun içindir ki onlar, Ahmed Şevkî'nin¹³ şiirini şarkı formunda söyleyen Ümmü Gülsüm'e alkış tutarlar:

*Sanır mısın arzulara temenniyle varırsın,
Şu dünyayı ancak kavga-dövüş alırsın¹⁴*

6 Ebû Hayde (Ebü'l-Haffâd) Eksem b. Sayfî b. Rebâh (612 m.).(çev.)

7 Ali b. Ebi Talip (40/661). (çev.)

8 Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî (40/660). (çev.)

9 Züheyr b. Ebî Sülmâ el-Müzenî cahiliye devrinin büyük şairlerindendir.(621 m.). (çev.)

10 Ebû İshâk İsmail b. El-Kasım b. Süveyd (210/825).(çev.)

11 Ebü't-Tayyib Ahmed b. El-Hüseyn b. El-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fi el-Kindî el-Mütenebbî (354/965). (çev.)

12 Ebü'l-Alâ' Ahmed b. Abdillâh b. Süleyman el-Maarî (449/1057). (çev.)

13 Mısır'ın son dönem şairlerindendir 1868- 1932 yılları arasında yaşamıştır. (çev.)

14 وما تبيل المطالب بالتمني ولكن يؤخذ الدنيا غلابا

Arap şairleri, konularını kısaca veya uzun uzadıya işleyip az veya çok bir mesafe kat ettikten sonra ilgili bölümü bir hikmetle sonlandırmak suretiyle soluklanırlar. Bunun bir benzerini mesela İngiliz edebiyatına ait bir eserde bulamazsın. Bu olgu, Arapların edebî zevkinin, hikmetin ne derece etkisinde kaldığını gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Arap edebiyatındaki, hikmetlerden oluşan bu muazzam servetin araştırılıp incelenmesi, ayıklanarak bir tasnife tabi tutulması ve dikkatlerin üzerine çekilmesi gerekmektedir.